

**ЎзДЖТУ
хузуридаги
РИАИМ**

**Ўқув-услубий
мажмуа**

**Шарқ тили
йўналиши
тингловчилари
учун**

**Ўқув-услубий
мажмуа**

**2019
Филология ва тилларни ўқитиш:
Шарқ тили
Шарқ филологиясида компративистика**

Модулнинг ўқув-услубий мажмуаси Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув-методик бирлашмалари фаолиятини Мувофиқлаштирувчи кенгашининг 2019 йил 18 октябрдаги 5 – сонли баённомаси билан маъқулланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Тузувчи:

ЎзДЖТУ проф,
филол.ф.д. Г.И .Халлиева

Такризчи:

ЎзДЖТУ доценти ,ф.ф.н.
С.Султонсаидова

Ўқув -услубий мажмуа ЎзРИАИМ Кенгашининг 2019 йил 27 сентябрдаги 9 - сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган

МУНДАРИЖА

I.	ИШЧИ ДАСТУР	4-10
II.	МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ	11-15
III.	НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР	16-22
IV.	АМАЛИЙ МАШГУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ	23-33
V	ГЛОССАРИЙ	34-35
VI.	КЕЙСЛАР БАНКИ	35-36
VII.	АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	37-38

I. ИШЧИ ДАСТУР

КИРИШ

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғриси”даги 5789 сонли Фармонидаги устувор йўналишлар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур доирасида берилаётган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган умумий малака талаblари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, унинг мазмуни жамият ривожини ва таълим–тарбия жараёнининг инновацион масалалари, олий таълимнинг норматив–ҳуқуқий асослари ва қонунчилик ҳужжатлари, илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат, таълим жараёнида ахборот–коммуникация технологияларини қўллаш, амалий хорижий тил, тизимли таҳлил ва қарор қабул қилиш асослари, махсус фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг креатив компетентлигини ривожлантириш, глобал Интернет тармоғи, мультимедиа тизимларидан фойдаланиш ва масофавий ўқитишнинг замонавий шакллари қўллаш бўйича тегишли билим, кўникма, малака ва компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг махсус фанлар доирасидаги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаblар такомиллаштирилиши мумкин.

Замонавий билимлар сари кенг йўл очиш, таълимотни такомиллаштиришда компаративистика, яъни қиёслашга асосланган методологиядан унумли фойдаланиш - бугунги куннинг талабига айланди.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Шарқ филологиясида компаративистика” модулининг мақсади:

педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси тингловчиларига қиёсий методология, компаративистика ҳақида маълумот бериш, қиёсий тадқиқи усулини тушунтириш, бу борадаги билимларини такомиллаштиришдан иборат.

“Шарқ филологиясида компаративистика” модулининг вазифалари:

Тингловчи:

- қиёсий тарихий метод ва унинг асосчилари, асосий тушунчалар; филологик таълимда ахборот-коммуникация ва интерактив технологиялари;

- макро ва микрокомпаративистика;

- Шарқ ва Ғарб адабий алоқалари бўйича билим ва кўникмаларни ҳосил қилишдан иборат.

“Шарқ филологиясида компаративистика” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида тингловчилар:

- Қиёсий тадқиқ методологияси ва унинг асосий тушунчаларини **билиши керак;**

Тингловчи:

- Адабий алоқалар ва адабий таъсир принциплари, турларини топиш ва таҳлил қилиш;

- таълимни ташкил этиш принциплари; таълим методларининг турлари, таълимни ташкил этиш шакллари, таълим жараёнида қўлланиладиган ўқитиш воситалари, ўқитиш жараёнида ишлатиладиган техник-дастурий воситаларнинг турлари, таълим жараёнида интернет тизимини қўллаш бўйича **кўникмаларига** эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- Шарқ филологияси бўйича машғулотларни ташкил этишда компаративистика методологиясидан унумли фойдаланиш, қиёслаш орқали жиҳатларнинг умумий ва хос томонларини аниқлаш бўйича **малакаларини эгаллаши** лозим.

Тингловчи:

- шарқ тилларини ўқитишнинг назарий асосларини;
- шарқ тилларининг коммуникатив ёндашувда ўқитиш асосларини;
- таълимни турли нутқ кўникмаларини ривожлантиришга йўналтиришни;
- таржима, таржима турлари, таржима танқиди ҳақида умумий тасаввурга эга бўлиши, оригинал ва таржима ҳақида муайян **билимга** эга бўлиши керак.

Тингловчи:

- меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида ўқув жараёнини ташкил этиш;
- интерактив мултимедиа воситаларидан фойдаланиш;
- меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида таълим ва тарбия жараёнини бошқариш;
- ўзаро дарсларни кузатиш ва тажриба алмашиш;
- таълим жараёнида тадқиқот усулларида фойдаланиш;
- тили ўрганилаётган мамлакат маданиятини билиш;
- чет тили таълимида баҳолашга оид қарорлар қабул қилиш
- медиясаводхонлик ва педагогик этика **компетенцияларига** эга бўлиши лозим.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Модул мазмуни ўқув режадаги “Филологик таълимнинг электрон ахборот ресурслари”, “Инновацион таълим технологиялари”, “Замонавий таълим ва инновацион технологиялар бўйича илғор хорижий тажрибалар.”, “Электрон педагогика асослари ва педагогнинг шахсий, касбий ахборот майдонини лойиҳалаш” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда

педагогларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг Олий таълимдаги ўрни

Олий таълимда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда янги турдаги ўқув жараёнларини ташкиллаштиришда, айнан ушбу ўқув модули катта аҳамият касб этади.

МОДУЛ БЎЙИЧА СОАТЛАР ТАҚСИМОТИ

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат				
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси			Мустақил таълим
			жумладан			
			Жами	Назай	Амалий машғулот	
1.	Филологик компаративистика: моҳияти ва мазмуни	2		2		
2	Қиёсий таҳлилнинг илмий назарий асослари	2			2	
3.	Қиёсий таҳлил методологияси	2			2	
4	Таржима –қиёсий адабиётшунослик объекти сифатида	2			2	
5	Асар поэтикаси – компаративистика объекти	2			2	
6	Адабиётлараро жараёнларнинг шакллари	2			2	
7	Қиёсий тадқиқотлар тақдими	2			2	

	Жами: 14 соат	14	2	12	
--	----------------------	----	---	----	--

НАЗАРИЙ ТАЪЛИМ СОАТЛАРИ МАЗМУНИ

1-мавзу: Филологик компаративистика: моҳияти, мазмуни, асосий тушунчалари

«Филологик компаративистика» тушунчасини очиб бериш. «Филологик компаративистика» курсининг мақсад ва вазифалари. Курснинг илмий фанлар тизимидаги ўрни. Адабий компаративистикасини замонавий ривожлантиришининг асосий тенденциялари. Қиёсий адабиётшуносликнинг мазмуний соҳаси. Бадиий жараёни ривожлантириш омиллари. Адабиётларнинг бир бирига ўзаро таъсир кўрсатиш назарияси. Макро ва микрокомпаративистика. Ўз ватанимиз ва чет эл компаративистлари А.Н.Веселовский, В.М.Жирмунский, Н.И.Конрад, Б.Г.Реизов, А.Дима, Д.Дюришин ва бошқаларнинг асарлари

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Қиёсий таҳлилнинг илмий назарий асослари

Қиёсий таҳлил объектлари. Қиёсий таҳлилнинг вазифалари. Қиёслаш жараёнидаги энг муҳим босқичлар. Қиёсланиши мумкин бўлган типик вазиятлар. Компаративистика ва унинг асосий тушунчалари. Текст, асар, дискурс, контекст, интертекст тушунчалари. Компаративистиканинг адабиётшунослик тизимидаги ўрни.

2-мавзу: Қиёсий таҳлил методологияси

Илмий тадқиқот методлари ва қиёсий таҳлил. Қиёсий-тарихий ва чоғиштириш методи хусусида. Қиёслаш натижаларини баҳолашнинг мезонлари. Қиёсий таҳлил натижаларининг холислигини таъминлаш шартлари. Илмий тадқиқот методи, эмперик ва назарий методлар, қиёсий таҳлил методологияси, қиёсий синтез, қиёсий индукция, қиёсий тарихий ва чоғиштириш методи, баҳолаш мезони.

3-мавзу: Таржима –қиёсий адабиётшунослик объекти сифатида

Таржима назарияси фан сифатида. Таржимашуносликка оид муҳим тушунчалар. Таржима адабиётлараро коммуникация воситаси. Таржима компаративистика объекти. Таржима турлари ва жанрлари. Бадиий таржима (прозаик, шеърий, драматургик). Бадиий таржима назариясининг асослари. Бадиий матннинг мазмуний сифатини сақлаб қолиш - таржиманинг вазифаси сифатида. Бадиий таржиманинг ҳаққонийлиги. Бадиий адабиётлар таржимасида миллий бўёқларни сақлаб қолиш муаммоси. Бадиий таржиманинг стилистик муаммолари.

4-мавзу: Асар поэтикаси – компаративистика объекти

Поэтика ҳақида тушунча. Поэтиканинг таснифи. Бадиийлик ва бадиий маҳорат. Поэтикага оид замонавий тадқиқотлар. Поэтика, умумий, тавсифий норматив, назарий ва тарихий поэтика, поэтик маҳорат, бадиийлик, бадиий олам, мезон. Ёзувчи ва шоир маҳорати. Назарий ва тарихий поэтика.

5-мавзу: Адабиётлараро жараёнларнинг шакллари

Миллий, ҳудудий ва жаҳон адабиёти. Миллий, ҳудудий ва жаҳон адабиёти. Миллий, ҳудудий ва жаҳон адабиёти Миллий, ҳудудий ва жаҳон адабиёти. Адабиётлараро алоқалар. Типология ва типологик муштараклик. Адабиётшуносликда мультикультуризм.

6-мавзу: Қиёсий тадқиқотлар тақдимоти

Қиёсий тадқиқотлар ва уларнинг истиқболи. Ўзбек адабиёти жаҳон адабиёти контекстида. Қиёсий тадқиқотлар ва уларнинг моҳияти. Ўзбек адабиётшунослигида қиёсий йўналишдаги илмий ишлар. Қиёсий адабиётшунослик бўйича тингловчиларнинг ўз тақдимотлари.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидадан фойдаланилади:

- ноанъанавий ўқитиш (интерактив, конференция, дебат);
- давра суҳбатлари (муҳокама этилаётган муаммо ва унинг ечими бўйича мантиқий хулосалар чиқариш);

баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли рақамлар тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод талабалар ёки қатнашчиларни мавзу бўйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу бўйича дастлабки билимлар даражасини ташхис қилиш мақсадида қўлланилади. Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- ўқувчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- ўқувчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тўғри ва тўлиқ изоҳини ўқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тўғри жавоблар билан ўзининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

“Модулдаги таянч тушунчалар таҳлили”

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади?	Қўшимча маълумот
Бадиий тил.	Адабий асарлар ёзиладиган тил	
Неологизм	Тилимизга чет тиллардан кириб келган янги сўзлар	
Махсус лексик қатламалар	Эскирган сўзлар, архаизмлар	
Вульгаризм	Қўпол сўзлар	

Жаргон	Маълум гуруҳларгагина тушунарли бўлган сўзлар	
Туш	Тушда асар сюжетини кўриши, яъни тушдаги воқеаларни асар сюжетига кўчирилиши	
Монолог	Қахрамоннинг ўз-ўзига қарата айтган нутқи	

“SWOT-таҳлил” методи.

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўллари топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

Муаллиф, ҳикоячи ва персонаж нутқини таҳлил қилинг ва ушбу жадвалга туширинг.

S	Эпик турнинг жанрларида муаллиф нутқидан фойдаланишнинг кучли томонлари	Бадиий асарнинг ғоясига бевосита боғлиқ бўлган воқеаларнинг ҳикоя қилиниши
W	Кичик эпик тур жанрларида ҳикоячи нутқидан фойдаланишнинг кучсиз томонлари	Қисқа эпизодларда иштирок этиши
O	Драматик асарларда персонаж нутқидан фойдаланишнинг имкониятлари (ички)	Барча персонажларнинг ўз нутқи диалог ва монолог шаклида берилиши

Т	Тўсиқлар (ташқи)	Маълумотларнинг тўлақонли таъминланмаганлиги...
----------	------------------	---

Хулосалаш» (Резюме, Веер) методи

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айни пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма материалларни

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва мавзу

Тил шакллари					
Адабий тил		Бадиий тил		Халқ жонли тили	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги
					и
Хулоса:					

«ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзуни сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда семинар машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Фикр: АДАБИЁТ - МИЛЛАТ ОЙНАСИ

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

Венн Диаграммаси методи

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у учта ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини турли аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

II. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: ФИЛОЛОГИК КОМПАРАТИВИСТИКА: МАЗМУНИ ВА МОҲИАТИ

Режа:

- 1.1. Филологик компаративистика ҳақида тушунча
- 1.2. Адабий компаративистикага хос хусусиятлар
- 1.3. Қиёсий адабиётшунослик фан сифатида

Таянч тушунчалар: компаративистика, ыиёсий адабиётшунослик, қиёсий тарихий метод, Д.Дюришин, А.Н.Веселовский, Н.Конрад, И.Неупокоева, макрокомпаративистика, микрокомпаративистика.

1.1. Компаративистика (лот.comparativus—қиёсий) турли хил жараёнларнинг қиёсий ўрганилишига асосланган фан йўналиши бўлиб, бошқа соҳалар каторида тил ва адабиётни ҳам қамраб олади.

Мазкур термин биринчи марта Францияда («littérature comparée», 1817), кейин Англияда («Comparative literature» 1886), Германияда (журнал номланишида «Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte», 1887–1910), Россияда (1889 й А.Н. Веселовский тадқиқотларида) қўлланила бошланган.

Тил ва адабиёт доирасида олиб бориладиган қиёсий тадқиқотлар йўналишига филологик компаративистика дейилади. Филологик компаративистика иккита катта гуруҳдан иборат:

1. Лингвистик компаративистика, яъни қиёсий тилшунослик.
2. Адабий компаративистика, яъни қиёсий адабиётшунослик.

Лингвистик компаративистика, бир-бирига яқин бўлган ва яқин бўлмаган тилларни турли йўналишларда қиёсан ўрганишни мақсад қилади. «Тилларни қиёсий нуқтаи назардан тадқиқ қилиш, уларга тарихийлик

жихатидан ёндашиш кабилар қиёсий-тарихий тилшуносликнинг майдонга келишига, тилшуносликнинг алоҳида, мустақил фан сифатида қатъий тан олинисига замин яратди»¹.

1.2. Адабий компаративистикага хос хусусиятлар

Адабий компаративистиканинг **объекти** адабий жараён, **предмети** бадиий адабиётни ўрганиш билан боғлиқ барча масалалардан иборат (масалан, асар сюжети ва композицияси, мазмун ва шакл, бадиий асар тили, ёзувчи услуби ва ҳ.к.) *Синтетизм, менталлик, рецептив эстетика, интертекст(лик), паратекст(уаллик), метатекст, гипертекст, архитекст, имагология, ворислик, семиотика, типология, мотив* бошқа атамалар қиёсий адабиётшуносликнинг асосий тушунчалари ҳисобланади (гlossарийда берилган)

Илмий адабиётларда таъкидлаганидек, қуйидаги адабий ҳодисалар компаративистика учун объект бўлиб хизмат қилиши мумкин: Асарнинг асли ва таржимаси; Асар поэтикаси: сюжет, композицияси, асар тили, мотивлар, ёзувчилар маҳорати ва ҳ.к; Ўзга халқнинг бошқа бир халқ адабиёти ҳақидаги қарашлари, адабий рецепция (ўзга халқ адабиётини қабул қилиш жараёни) ҳам қиёсий адабиётшунослик объекти саналади (*Масалан, “Навоий рус китобхони нигоҳида ёки Пушкин ўзбек китобхони назарида, фитратшунос японлар” каби мавзулар*) Айнан битта бадиий асарга олимларнинг турлича қарашлари (масалан “Бобурнома” ҳақида ўзбек, рус, япон, немис олимларининг илмий изланишлари); Халқаро адабий алоқалар: ўзаро таъсир, анъанавийлик ва новаторлик масалалари; Турли хил санъат (*музиқа, рассомчилик, хайкалтарошлик, кино*) турларининг адабиётга таъсири масаласи ва бошқалар.

Шарқшунос Н.И.Конрад (1891-1970) қиёсий адабиётшунослик объекти бўлиши мумкин бўлган 5 та жиҳатга эътиборни қаратади: 1.Тарихий умумийликка эга миллат адабиётлари қиёси (мас., форс ва тожик). 2. Турли

¹ Батафсил қаранг: Расулов Р. Умумий тилшунослик. Тошкент. 2010. -Б.78-115

халқлар адабиётида типологик хусусиятлар қиёси (мас., XIX аср классик реализми). 3. Турли макон ва замондаги халқлар адабиёти қиёси (мас., рус ва ўзбек). 4. Бир-бирига боғлиқ бўлмаган ҳолда типологик хусусиятларга эга бўлган адабиётлар қиёси (мас., рицарлик романлари ва япон ҳарбий эпопеялари). 5. Халқлараро адабий алоқалар қиёси. Бу ўринда олим адабий таъсир ва адабий алоқаларга алоҳида урғу беради²

В.М.Жирмунскийнинг(1891-1971) таъкидлашича, ёзувчи ижодини унга таъсир ўтказган миллий ва халқаро адабий анъаналар билан қиёсан ўрганиш ҳам жуда катта методик аҳамиятга эга бўлиб, адибнинг ижодий индивидуаллигини, миллий ва жаҳон адабиёти тараққиётидаги ўрнини аниқлашга ёрдам беради³.

Германияда нашр қилинган монографияда компаративистика фани 1) «адабиёт назарияси компаративистикаси Dichtungs- / Literaturtheorie)», 2) «адабиёт тарихи компаративистикаси 3) «компаратив интермедиял тадқиқотлар (komparatistische Intermedialitätsforschung/ Comparative Arts)»; 4) «компаратив маданиятшунослик (komparatistische Kulturwissenschaft)» каби 4 та гуруҳга ажратилган⁴. Бу ўринда муаллифлар адабиёт билан алоқаси бўлган ҳар бир ҳодисани компаративистика нуқтаи назаридан ўрганиш мумкинлиги назариясини илгари сурганлар.

Бундан ташқари компаративистика назариясига кўра адабий жараённи икки хил ёндашув орқали қиёслаш мумкин:

1. Адабий жараёнга тарихий генетик ёндашув (*келиб чиқиши жиҳатидан бир хил ёки яқин халқлар адабиёти*)

2. Адабий жараёнга қиёсий типологик ёндашув (*келиб чиқишидан қатъий назар умумий томонларга эга бўлган халқлар адабиёти*) Масалан, турли

² Конрад Н.И. Избранные труды. Литература и театр. - М.: Наука, 1978. – С.32-33.

³ Жирмунский В.М. Проблемы сравнительно- исторического изучения литератур // Известия АН. Т. XIX. Вып. 3. -М.1960. -С.183.

⁴ Handbuch Komparatistik: Theorien, Arbeitsfelder, Wissenspraxis / Hrsg. von Zymner R., Hölter A. – Stuttgart: Verlag J.B. Metzler, 2013. – 405 S: Бу ҳақда яна қаранг: Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 7, Литературоведение: Реферативный журнал. -М.2016.-С.7-21 .

халқлар адабиётидаги абадий мавзулар, анъанавий қаҳрамонлар, жанрлар, адабий йўналишлар.

Адабиётни қиёсан ўрганиш жиҳатдан компаративистика иккита катта гуруҳга бўлинади.

1. Макрокомпаративистика – генетик жиҳатдан боғланмаган турли миллат доирасидаги адабий ҳодисаларнинг қиёсий таҳлили (*масалан: Шекспир ва А.Навоий ижоди*).

2. Микрокомпаративистика – бир миллатга ёки ҳудудга (регион) мансуб адабий ҳодисаларнинг қиёсий таҳлили (*масалан: А.Қаҳҳор ва Ў.Ҳошимов, А.Яссавий ва Махтумқули ижоди сингари*)

Адабиётшунос олимларнинг илмий ишларини қиёсан ўрганиш ҳам макро ёки микрокомпаративистика объекти бўлиши мумкин. Е.Э.Бертельс (1890-1957) ва А.Н.Малехова (1938-2009) бир макон, ҳар хил замонда яшаб ижод этган рус олимларидир. Уларнинг айнан бир асар бўйича, яъни Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр” достонига оид илмий изланишлари қиёсан ўрганишни, фикрлар тадрижи ва такомилени кўрсатишни, қолаверса, фарқ ва умумийликни аниқлашни тақозо қилади. Бу эса микрокомпаративистика объекти ҳисобланади. Ҳар иккала шарқшуноснинг илмий қарашларини қиёсан ўрганиш асосида шундай хулосаларга келиш мумкин⁵:

1. Е.Э.Бертельс (1928) ва А.Н.Малехова (1978) тадқиқотларида герменевтик таълимот мувозанати бузилмаган, матн моҳияти ўткинчи ғоя ва мафкуравий манфаатлар учун қурбон қилинмаган. Е.Э.Бертельснинг 40-йиллардаги тадқиқотлари ҳақида бундай дейиш қийин, чунки қатағон сиёсати олимни давр мафкураси билан ҳисоблашишга мажбур қилган; Ҳар иккала шарқшуноснинг асар сюжети, Навоийнинг тасаввуфга алоқаси, Фоний тахаллусини танлаш сабаби, Шарқ назиранавислиги хусусидаги фикрлари деярли ҳамоханг. Масалан, Навоий ва тасаввуф масаласида Е.Э.Бертельс

⁵ Г.Халлиева XX аср Россия шарқшунослиги ва ўзбек мумтоз адабиёти. Монография.-Тошкент. Мухаррир. 2018. -Б.133-134.

шоирнинг тасаввуф таълимотини чуқур билгани, аммо сўфий амалиётчи бўлмаганини қайд қилади. А.Н.Малехова ҳам тасаввуф шоир учун мақсад эмас, восита бўлганини таъкидлайди.

2. Е.Э.Бертельс масалага тарихий-биографик, А.Н.Малехова структур-систематик жиҳатдан ёндашади. Олим ҳикоятлар моҳиятини сиёсий, ижтимоий-маданий контекстда, майда унсурларигача таҳлил қилади, А.Н.Малехова эса асосий эътиборини асарнинг ички композицияси, муаллиф шахсияти, ҳикоятлар типологияси тадқиқига қаратади.

3. Ҳар иккала тадқиқот моҳиятан бир-бирини тўлдиради. Қарашлардаги эволюция «Лисон ут-тайр» дostonини турли аспектда ўрганиш мумкинлиги ва давомийлигини кўрсатади.

1.3. Қиёсий адабиётшунослик фан сифатида

Фан тарихидан маълумки, қиёсий адабиётшунослик ҳақидаги дастлабки назарий фикрлар адабий жараёнларнинг ўхшаш ва фарқли томонларини изоҳлаш эҳтиёжи туфайли XIX асрнинг бошларида Европада, XIX асрнинг 2-ярмида Россияда шаклланган⁶.

Қиёсий тадқиқотлар дастлаб тилшунослик йўналишида олиб борилган ва кейинчалик адабиётшуносликка ҳам ўз таъсирини ўтказган. Қиёсий-тарихий метод ривожига Франс Бопп, Расмус Раск, Якоб Гримм каби Европа тилшуносларининг алоҳида хиссаси бўлиб, улар новатор тилшунослар сифатида майдонга чиқдилар⁷.

Илк назарий компаративистик фикрлар Германияда шаклланган. Немис тарихчиси И.Г. Гердер (1744-1803) ва буюк адиб И.В.Гете (1749-1832) тадқиқотлари, асарлари айнан қиёсий йўналишда яратилган. И.Г.Гердер аввало эътиборини европа халқлари маданий ҳаётидаги умумий жиҳатларга қаратади. Унинг ғояларини давом эттирган буюк адиб И.В.Гёте эса фанга “жаҳон адабиёти” тушунчасини олиб киради. Маданиятнинг ягоналиги,

⁶ Батафсил қаранг: Академические школы в литературоведении. -М.1975.

⁷ Расулов Р. Умумий тилшунослик. Тошкент. 2010. -Б.81

айниқса, жаҳон адабиётини ташкил қиладиган, Шарқ ва Ғарб маданиятидаги муштарак жиҳатларни ўзининг Ғарбу Шарқ девонида мужассам қилади.

Рус шарқшунослигида қиёсий-тарихий метод рус тарихчиси ва назариётчиси А.Н.Веселовский (1838-1906) номи билан боғлиқ. Олим мазкур атамани биринчи бўлиб фанда муомалага киритган. Дастлабки тадқиқотларидаёқ А.Н.Веселовский масалага тарихийлик принципи асосида ёндашган. Масалан, 1859 йилда немис олими Г.Флотонинг «Илоҳий комедия» ҳақидаги мақоласига тақризиди: «Ёзувчини замондан айри ҳолда тасаввур қилиш қийин, Данте ижодий мероси фақат Дантеники эмас, бунда даврнинг ҳам ролини англаш жоиз»,—дея олимнинг қарашларини танқид қилади.⁸ Унинг назарида адабиёт тарихи ижтимоий фикр, маданият ва фан тарихидир, шоир шахсиятини эса маълум тарихий шароит шакллантиради, шоирнинг индивидуаллик, шахсий ташаббус даражасини аниқлаш учун, даставвал унинг ижоди нима билан қуролланганлиги тарихини кузатишимиз керак бўлади.

А.Н.Веселовский барча фикрларини жамлаб, қиёсий методологияга таянган ҳолда “Тарихий поэтика” асарини яратади.⁹ Рус олимаси М.Г.Богаткинанинг фикрича, замонавий компаративистика методологияси айнан А.Н.Веселовский яратган қиёсий-тарихий мактаб анъаналарига асосланади ва матнни ўрганишнинг қиёсий методлари мажмуасидан иборат.¹⁰

Хуллас, қиёсий тадқиқотлар учун асосий метод ҳисобланган қиёсий-тарихий метод¹¹ адабий жараён динамикасини, ворисийлик ва анъаналар алмашинувини, бадиий қадриятларни тўлиқ англашга ёрдам беради.

А.Н.Веселовскийдан кейин адабий компаративистиканинг методологик жиҳатлари В.М.Жирмунский, А.Дима, Д.Дюришин, Н.И.Конрад, И.Г.Неупокоева, М.Б.Храпченко, А.Кокорин, М.Богаткина, В.Р.Аминева,

⁸ Академические школы в русском литературоведении. –М.:Наука, 1975.–С.211.

⁹ Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – Москва: Высшая школа; – 1989. – С. 405.

¹⁰ Богаткина М.Г. О формировании новой парадигмы в современной компаративистике // Международная научная конференция. –Казань, 2004. –С. 75.

¹¹ Қаранг: Эшонбобоев А. Қиёсий-тарихий метод ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти.Т., 2008. №4. –Б.38-46.

Ю.И.Минералов каби олимлар томонидан тадқиқ қилинган ва бугунги кунда ҳам ўрганилмоқда.

Бугунги кунда қиёсий адабиётшунослик фани кундан кунга ривожланиб бормоқда. Америка олимлари В.Фредрик (компаративистларнинг халқаро Америка ассоциацияси Президенти) ва Рене Уэллек бошлаб берган анъаналарни давом эттириб, дунёнинг турли илмий марказларида компаративистика илмий лабораториялари, мактаблари ташкиллаштирилмоқда. Москва компаративистика мактаби, Британия ва Америка қиёсий адабиётшунослик ассоциациялари¹² шулар жумласидандир.

Ҳозирда қиёсий адабиётшунослик бўйича дунёда бир қанча илмий журналлар нашр қилинади. Россияда чоп этиладиган “Имагология ва компаративистика”, “Тарихий поэтика”, Франциядаги “Revue de litterature compare” ана шундай нуфузли журналлардан бўлиб, уларда компаративистикага оид энг яхши мақолалар эълон қилинади¹³

Саволлар:

1. Назарий поэтика нимани ўрганади?
2. Ахборот портали бу-
3. Интернет тармоғи орқали компаративистикага оид маълумотлар ва хабарлар алмашиш тизими.
4. Қиёсий филологияга оид замонавий журнал

¹² www.bcla.org/index.htm; www.agla.org

¹³ <http://journals.tsu.ru>; www.cairn-int.info/journal-revue-de-litterature-comparee.htm

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-мавзу: Қиёсий таҳлилнинг илмий назарий асослари

Қиёсий таҳлил оддий таҳлилдан фарқ қилади. Анъанавий таҳлил объектлардан, улар эса ўз ташкил этувчиларидан иборат. Тадқиқотчилар учун шуни билишнинг ўзи кифоя. Қиёсий таҳлил эса айтиб ўтилган ҳаракатлардан ташқари яна таҳлил объектларининг ташкил этувчиларини ҳам бир-бири билан қиёслашга қаратилади.

Қиёсий таҳлилдан мақсад – қиёсланувчи объектларнинг ўхшашлик ва тафовутларини аниқлашдир. **Қиёсланиши мумкин бўлган типик вазиятлар.**

Баъзида қўлимизда шунча материал бўла туриб, нимани нима билан қиёслашни ёки таққослашни билмаймиз. Маълумки, қиёсий таҳлил жараёнига, унинг натижаларига кўпгина ҳолатлар таъсир қилади. Булар қиёслаш объектларининг мазмуни; таҳлилдаги методологик воситалар; қиёсий таҳлил ўтказиш усуллари ва ҳ.к. Буларни барчасини ҳисобга олган ҳолда, қиёсланиши мумкин бўлган қуйидаги типик вазиятларни кўрсатиш мумкин.

Биринчи вазият, бир макон ва замонда мавжуд бўлган адабий воқеа ходисаларни қиёслаш. Бундай қиёслов механизми ўзига хос хусусиятларига эга. Биринчидан, қиёсланаётган объектларнинг маконий бирлиги, муҳит умумийлиги унинг бу хусусиятларга таъсир қилишини ўрганишни кун тартибидан чиқаради. Умумий макон ва замон эса, қиёслаш объектларининг муҳити бир эканлиги ҳақида далолат бериб, бу муҳит уларга асосан бир хил таъсир кўрсатади. Бу эса қиёсий таҳлилнинг бирмунча “содалашувига”, енгиллашувига олиб келади. Иккинчидан, қиёсланувчи феноменларнинг бир макон ва бир замонда мавжудлиги уларнинг табиий-тарихий бирлиги ҳақида гапиришга имкон беради. Масалан, **Ўткир Ҳошимов ва Тохир Малик** ижодини қиёсан ўргансак, бир макон ва замонда яшаб ижод этган ёзувчиларнинг умумий ва хос томонларини аниқлай оламиз.

Иккинчи вазият. Бир макон, лекин ҳар хил замондаги адабий ҳодисаларнинг қиёсидан иборат. Маълум бир шароитларда, бир муҳитда, бир маконда, аммо турли вақтда мавжуд, мавжуд бўлган ёки мавжуд бўлиши мумкин адабий ҳодисаларни қиёслаш керак бўлганда, иккинчи вазият юзага келади. Шу билан бирга, турли вақтда, аммо жуда ўхшаш вазиятларда мавжуд бўлган ҳодисаларни қиёслаш – қийин вазифа. Одатда, бу ерда муайян муаммолар, қийинчиликлар, жумбоқлар юзага келади.

Кўпинча худди ўша бир макон, масалан, бир мамлакат шароитларида мавжуд бўлган ҳодисаларни вақт омилини инкор этган ҳолда қиёслашга ҳаракат қилишади. Бу нотўғри. Масалан, бир маконда, аммо ҳар хил замонда яшаб ижод қилган шоирлар: Муқимий билан Муҳаммад Юсуфнинг ёшлар, ёшлик ҳақидаги қарашларига албатта вақт ўз ҳукмини ўтказди. Бошқача айтганда, агар қиёсланувчи объектлар айнан бир муҳитда мавжуд бўлса, у уларга ўз тараққиётининг турли даврларида турлича таъсир кўрсатишини ҳисобга олмасликнинг иложи йўқ. Ҳатто агар ҳодисалар мавжуд бўлган шароитлар (мамлакат, қандайдир бир макон) тубдан ўзгармаган бўлса-да, бу вақт ичида қиёслаш объектларининг ўзи ўзгарган бўлиши мумкин.

Учинчи вазият. Бир замон, лекин ҳар хил маконда мавжуд бўлган объектларни қиёслаш.. Масалан, бугунги кунда бир замонда, аммо ҳар хил маконда яшаб ижод қилаётган ўзбекистонлик ёзувчи Носир Зоҳид ва америкалик ёзувчи Викториа Швабнинг бир хил номдаги “Қасос” романи бор. Бу ўринда ҳар иккала романдаги қасос мотивини таққослашда албатта муҳитнинг қиёслаш объектларига таъсирини ҳисобга олиш жуда муҳим. Бу жараён тадқиқотчидан алоҳида эътиборни талаб қилади. Чунки қиёсий таҳлил жараёнида шароитлар, сабаблар ва асосларнинг қиёсланувчи феноменларга таъсирини ҳисобга олишга тўғри келади.

Хуллас, қиёсий таҳлил объектларининг бир вақтда мавжудлиги улар яшаб, ривожланадиган муҳитларнинг уларга таъсир этиш хусусиятларини эътиборга олмаслик учун асос бўла олмайди. Сабаби, агар шундай қилинса, қиёслаш кутилган натижани бермайди.

Тўртинчи вазият. Ҳар хил макон ва замон адабий ҳодисаларини қиёслаш жараёни. Бунда турли муҳитлар, турли маконлар ва турли замон адабий ҳодисалари таққосланади. Бу вазият қиёсий таҳлил методологияси ва методикаси учун энг мураккаби саналади. Масалан, Шекспир ва Алишер Навоий асарларида маърифат талқини ёки Абдулла Қаҳҳор ва Жек Лондон асарларида бадиий психологизм масаласини ўрганиш учун қуйидагиларни ҳисобга олиш керак бўлади:

Биринчидан, қиёсланадиган ҳодисаларнинг моҳиятини тушуниш керак. Иккинчидан, қиёсий таҳлил объектлари мавжуд бўлган олдинги шароитлар ва муҳитларни ҳам имкон қадар чуқурроқ ўрганиш, уларнинг Шекспир ва Навоий ёки Абдулла Қаҳҳор ва Джек Лондон дунёқарашига таъсирини очиб бериш керак бўлади. Чунки ҳар хил замон ва маконда яшаб ижод этган адибларнинг асарларини машҳурликдан бошқа яна нима бирлаштириб турганини билиш учун кўпгина адабий ҳодисаларни юзага чиқариш лозим.

Қиёслаш объектларининг макон-замон параметрлари муносабати билан, таҳлил қилувчининг йўлида кўплаб қийинчиликлар пайдо бўлади. Аммо қиёсланадиган феноменларнинг ривожланиш жараёнида вужудга келадиган вазиятларнинг хусусиятларини ҳисобга олсак, уларни ҳал этиш мумкин. Амалиёт кўрсатишича, агар қиёсий таҳлил олиб бораётган тадқиқотчилар бу қийинчиликларни тушунса ҳамда фарқланувчи, зиддиятли ҳодисаларни қиёслаш методологияси ва методикасига эга бўлса, қиёслаш натижаси яхши самара беради.

Саволлар:

1. Машҳур ватандошларимиз ҳақидаги таълимий ресурс.
2. Д.Дюришин типологик алоқаларнинг нечта турини ажратиб кўрсатган?
3. Одиссея ва Алпомиш асарларини қиёсий ўрганган олим?
4. “Лисон ут тайр” ва “Мантик ут тайр” асарларини қиёсий ўрганган олим?

ВАЗИФА: *Қиёсланиши мумкин бўлган типик вазиятлардан бирига мисол келтириб таҳлил қилинг.*

2-мавзу: Қиёсий таҳлил методологияси

Қиёсий таҳлил – бу борликдаги ҳодисаларни билиш ва ўзгартириш бўйича методология босқичларидан биридир. Қиёслаш методологияси маълум бир макон ва замонда мавжуд турли жараёнларни қиёслаш учун асосларни шакллантиради. Шунинг учун ҳам методологияда қиёсий таҳлилнинг ўрнини аниқлаш зарурияти туғилади.

Маълумки, методология илмий тадқиқот методлари ҳақидаги таълимотдир. Барча фанларда илмий тадқиқот методлари эмперик ва назарий методларга бўлинади. Айнан эмперик ва назарий методлар асосида ҳар бир фан, жумладан, адабиётшунослик ҳам ўз тадқиқот усулларини шакллантиради. «Тадқиқот методларисиз бирорта фан ҳам ўз мақсадига (стратегиясига), тадқиқот объектининг моҳиятини очишга эриша олмайди. Чунки у ёки бу фаннинг табиат ва жамият ходисаларини аниқлаши, уларга хос қонуниятларни топиши, улар ҳақида илмий-фалсафий ғоялар чиқариши, шакл-шубҳасиз, муайян методлар орқали амалга ошади»¹⁴

Эмпирик метод кузатиш ва тажриба ўтказиш билан боғлиқ бўлиб, **режалаштириш, тавсифлаш, статистика** каби босқичлардан иборат.

Назарий методларга эса анализ, синтез, абстракция, индукция, дедукция, аналогия моделлаштириш кабилар мансубдир. Назарий методларнинг барчаси қуйидаги босқичлардан ўтади:

- **қиёслаш;**
- **умумлашириш;**
- **таснифлаш** (классификация);
- **баҳолаш.**

Демак, аён бўладики, қиёслаш барча назарий илмий хулосаларнинг асосий босқичларидан бири ҳисобланади.

Қиёслаш натижаларини баҳолашнинг мезонлари

¹⁴ Расулов Р. Умумий тилшунослик. Тошкент. 2010. -Б.291

Қиёслаш натижаларини баҳолаш юқорида кўриб ўтилган қиёсий таҳлил вазибаларининг қай даражада бажарилганига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Илмий адабиётларда қиёслаш натижаларини холисона баҳолашнинг тарихий, гносеологик, мантиқий, методологик, маънавий-ғоявий ва бошқа мезонлари мавжуд. Уларни аниқроқ тасаввур қилиш учун, баъзиларини кўриб чиқамиз.

Тарихий мезон – бу қиёсий таҳлил натижаларининг тарих фактларига қанчалик мос келишини баҳолашдир.

Гносеологик мезон – бу бу қиёсий таҳлил натижаларини уларнинг билиш назарияси қонунлари ва тамойилларига мос келиши нуқтаи назаридан баҳо беришдир.

Мантиқий мезон - бу қиёсий таҳлил натижаларининг мантиқ қонунлари талабларига мос келишини баҳолашдир.

Методологик мезон - бу қиёсий таҳлил натижаларининг методик воситалардан фойдаланиш танлови ва тартибига мос келиши нуқтаи назаридан баҳолашдир.

Маънавий-ғоявий мезон - бу қиёсий таҳлил натижаларини жамият маънавияти, ғоявий мақсадларига қай даражада мос келишини эътиборга олиб, баҳо беришдир.

Хуллас, юқоридаги мезонлар қиёсий таҳлил натижаларини баҳолаш, компаративистик тадқиқотнинг илмий-назарий жиҳатларини аниқлаш имконини беради.

Саволлар:

1. Қиёслаш мумкин бўлган 4 та типик ҳолат нимага нисбатан ўрганилади?
2. Таржиманинг лингвистик жиҳатлари
3. Компаративистикага оид ахборотларни оддий навигация ва кенг қўламли қулай интерфейс орқали етказиш учун турли ахборот ресурсларини бирлаштирувчи телекоммуникация тармоғи тугуни
4. Қиёсий филологияга оид замонавий журнал

ВАЗИФА: Қиёслаш натижаларини баҳолашнинг мезонлари асосида қиёсий йўналишдаги бирор намунани ёзма таҳлил қилинг.

3-мавзу: Таржима –қиёсий адабиётшунослик объекти сифатида

Таржима тарихига назар соладиган бўлсак, унинг илдизлари эрамиздан олдинги даврларга бориб тақалади. Биринчи бўлиб ёзма таржимани қадимги Рим шоири, драматурги ва таржимони Ливий Андроник (280-205) амалга оширган. У Гомернинг машҳур “Одиссея” асарини юнон тилидан латин тилига таржима қилган.

Таржима назарияси ҳақидаги дастлабки фикрларни эрамизгача бўлган биринчи асрда Туллий Цицерон(106-43) ўз асарларида ёзиб қолдирган. Унинг фикрича, “таржимада шакли эмас, мазмунни етказиш керак. Сўзма сўз таржима таржимоннинг ожизлигидан дарак беради”¹⁵

Ўрта асрлардаги таржималар диний асарларни таржима қилиш эҳтиёжи туфайли пайдо бўлган. Уйғониш даврида (XIII аср охири, XIV аср боши Европа) нафақат диний ва яна бадий асарлар таржима қилинган.

XX асрларга келиб таржима назарияси фан сифатида тўлиқ шаклланади ва бир қанча назарий китоблар яратилади. Ғ.Саломовнинг “Таржима назарияси асослари” илмий асари ўзбек адабиётшунослигида таржима назариясига оид энг яхши асарлардан биридир.¹⁶ Ушбу китобда маданий илмий ҳамкорлик ва таржима, адабий алоқа ва бадий таржима, таржима тарихи сабоқлари, бадий таржимада услуб, миллий колоритни ифодалашнинг мазмун ва мундарижаси, миллий мослаштириш принциплари (ўзга халқнинг ижодий маҳсулини ўз халқининг характерига мослаштириш. *Масалан, Навоийнинг русча таржимадаги шеърлари рус халқининг мулкига айланиши, шеърини таржимада вазн трансформацияси каби масалалар ёритилган.*

Саволлар:

1. Шарқ филологиясидаги асосий тадқиқот методлари

¹⁵ <http://linguisticus.com/ru>

¹⁶ Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари.- Тошкент: Ўқитувчи, 1983.

2. Объектнинг муштарак ва хос хусиятларини аниқлаш методи
3. Қайси методда тил ёки адабиётга ижтимоий ҳодиса сифатида ёндашиб таҳлил қилинади
4. Моделлаштириш - нима?

ВАЗИФА: Таржима қилинган асар асосида қуйидаги мавзулардан бирига аннотация ёзинг:

1. Оригинал асар ва таржиманинг мувофиқлиги;
2. Ёзувчи ва таржимоннинг ижодий индивидуаллиги;
3. Адабий алоқа ва таржима;
4. Асар ва унинг рецепцияси (қандай эди, қандай қабул қилинди?);
5. Таржима ва адабий таъсир масаласи;
6. Жанрлараро таржима: лирик, эпик, драматик тур жанрлари таржималарида ўхшашлик ва фарқлар;
7. Таржима ва маданиятлараро коммуникация;
8. Бадиий таржимада оламнинг қайта яралиши муаммоси
9. Ёзувчи ва таржимон маҳорати ва ҳ.к. масалалар

4-мавзу: Асар поэтикаси – компаративистика объекти

“Поэтика” атамаси биринчи марта Арастунинг асарида қўлланилган¹⁷. Файласуф адабиётни эпос, лирика, драма каби уч турга ажратиш баробарида уларнинг бадиий хусусиятларига хос жиҳатларни ҳам таҳлилга тортади. Шундан сўнг Шарқ ва Ғарбда поэтика билан боғлиқ кўплаб илмий асарлар юзага келади.

Рус олими А.А.Потебня (1835-1891) фан тарихида биринчилардан бўлиб поэтиканинг назарий асослари ҳақида илмий асарлар ёзган.¹⁸ У ўзининг “Тарихий поэтика” китобида поэзия ва проза, бадиий тасвир воситалари, поэтик ва мифологик тафаккур, стилистик фигуралар ҳақида илмий назарий

¹⁷ Аристотель Поэтика. Об искусстве поэзии. - М.1961

¹⁸ Потебня А.А. . [Эстетика и поэтика. –М.1976](#); [Теоретическая поэтика. -М.1990](#)

хулосаларини беради. Унинг адабиётшуносликка доир айрим изланишлари¹⁹ кейинчалик адабиётшунос М.Бахтин томонидан давом этирилган²⁰. Адабиётшунос У.Жўрақуловнинг таъкидлашича, йирик назарий олим М.М.Бахтин асарларининг бирортаси ҳам тарихий ва назарий поэтика синтезисиз амалга оширилмаган²¹.

“Поэтика” - юнон тилидан олинган бўлиб, «санъат, яратувчанлик, маҳорат» деган маъноларни билдиради. Рус олими В.М.Жирмунскийнинг фикрича, поэтика поэзияни санъат даражасида ўрганадиган фандир. У ўз даврида илгари сурган “адабиёт ҳақидаги фан поэтика белгиси остида ривожланади” деган фикри ҳозир ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган.²²

Саволлар:

1. Назарий методлар таснифи хато берилган жавобни кўрсатинг.
2. Шарқшуносликда сўзловчининг кўзлаган мақсадини тушунтириш учун каломни турли воситалар билан безаб изоҳлаш қоидалари илми ...
3. Тадбиқ этилаётган объект ўзининг конкрет шаклида эмас, балки у бажараётган функциялар жамида кўришга асосланган фундаментал тадқиқий ёндошув бу-
4. Моделлаштириш - нима?

ВАЗИФА: Ўзингиз ёқтирган асар ёки шеърдан парчанинг поэтикасини ёзма таҳлил қилинг.

5-мавзу: Адабиётлараро жараёнларнинг шакллари

¹⁹ Потебня А.А Из записок по теории словесности.-Харьков.1905.

²⁰ Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества.- М.: Искусство, 1979.

²¹ Бахтин М. Романда замон ва хронотоп шакллари /Тарихий поэтикадан очерклар / Рус тилидан У.Жўрақулов таржимаси. -Т.2015.

²² Жирмунский В.М. Задачи поэтики / Теория литературы. Поэтика. Стилистика. –Л.1977.-С.15. Историческая поэтика: Итоги и перспективы изучения. - М., 1986. -С.12

Миллий, ҳудудий ва жаҳон адабиёти доимо ўзаро алоқада ривожланади ва бир-бирини бойитади. Жаҳонда бирор адабиёт фақат ўз қобигида, ўз адабий анъаналари доирасида ривожланмайди, балки бошқа адабиётларнинг илғор тажрибаларига таянган ҳолда ўз тараққиётини белгилайди.

Миллий адабиёт - ҳар бир халқ маданий ҳаётининг ажралмас қисми, муайян миллатнинг, масалан ўзбек, рус, япон халқининг адабий мероси, назмий ва насрий дурдоналари, ўлмас асарларидир. Рус компаративист олими Б.Г.Реизовнинг фикрига кўра, миллий адабиёт кўплаб адабий ва маданий кучларнинг, тенденция ва имкониятларнинг бирлашувидир.²³

Миллий адабиётнинг асосий кўрсаткичларидан бири унда бирор халқ менталитетига хос анъаналарнинг, урф одатларнинг, миллат руҳиятининг акс этишидир. Шунинг учун, Чўлпон таъкидлаганидек, адабиёт яшаса, миллат яшайди.

Регионал адабиёт географик жиҳатдан маълум чегараланишга эга бўлган ҳудудий адабиётдир. Масалан, Марказий Осиё халқлари адабиёти, Европа адабиёти, Яқин Шарқ мамлакатлари адабиёти ва ҳ.к. Уларни тарихий тараққиёт босқичлари, ўзи хос анъаналар ва ниҳоят маълум бир ҳудуд бирлаштириб туради. Бундай тасниф генетик жиҳатдан бир-бирига яқин бўлган ёки тарихий тақдир бирлаштирган халқлар адабиётга хос умумий жиҳатларни аниқлашга ёрдам беради. Масалан, «ўзбек, туркман, қозоқ, қирғиз, тожик ва қорақалпоқ халқлари нафақат географик жиҳатдан ўхшаш минтақада ёки ижтимоий-тарихий шароити умумий хусусиятга эга ҳудудда яшайди, балки уларнинг тили, адабиёти, тарихи ва урф-одатларида ҳам муштараклик оз эмас. Уларнинг халқ оғзаки ижоди, ёзма адабиёти тарихида ўхшашликлар кўплигига мисоллар етарли. Бу омиллар Марказий Осиё

²³ Данилина Г.И. Сравнительное литературоведение. Хрестоматия-Тюмень, 2011. -С.134.

адабиётларини ўзаро яқинлаштиришда, улар ўртасида адабий алоқалар ва таъсирларнинг юзага келиши ва муваффақиятли ривожланишини таъминлайди»²⁴.

“Жаҳон адабиёти” деганда, у ёки бу мамлакатда яратилиб, ўзининг эстетик даражаси бўйича бутун дунёда талаб қилинган асарлар тушунилган”²⁵

Адабиётлараро алоқалар ҳар бир миллатнинг маънавий-маданий тараққиётида муҳим аҳамият касб этади. Адабий алоқаларнинг қиёсий адабиётшунослик объекти сифатидаги ўрни, унинг моҳияти ҳақида жуда кўплаб илмий асарлар битилган. А.Дима, И.Неупокоева, Н.Конрад, М.Жирмунский, Б.Назаров, Н.Каримов, Б.Каримов ва бошқа олимларнинг тадқиқотларида адабий алоқалар ва уларнинг адабиётшуносликдаги аҳамияти борасида муҳим илмий-назарий хулосалар баён қилинган.

Саволлар:

1. Билимни тузилиши, структураси ва ривожланишини ўрганадиган фалсафий-методологик таълимот бу
2. Метатекстни изоҳланг?
3. Паратекстуаллик нима?
4. Интертекстлик нима?

ВАЗИФА: Араб ўзбек, форс ўзбек, корейс ўзбек, япон ўзбек ва ҳ.к. каби адабий алоқалардан бирига мисол келтириб таҳлил қилинг.

6-мавзу: Қиёсий тадқиқотлар тақдимоти

²⁴ Курамбоев К. Адабий алоқалар – миллий адабиётлар тараққиётининг қонуниятларидан бири http://uzadab.ndpi.uz/adabiy_aloqalar.html

²⁵ А. Qosimov, А. Hamroqulov, S. Xo'jayev Qiyosiy adabiyotshunoslik. –Т. Akademnashr, 2019. – В.35.

Қиёсий тадқиқотлар ва уларнинг истиқболи. Ўзбек адабиёти жаҳон адабиёти контекстида. Қиёсий тадқиқотлар ва уларнинг моҳияти. Ўзбек адабиётшунослигида қиёсий йўналишдаги илмий ишлар. Қиёсий адабиётшунослик бўйича тингловчиларнинг ўз тақдимотлари.

Саволлар:

1. Тарихий мезон – бу
2. Гносеологик мезон – бу
3. Маънавий-ғоявий мезон – бу
4. Маънавий-ғоявий мезон - бу

ВАЗИФА: Ўзингизнинг мутахасислигиниз билан боғлиқ равишда қиёсий тадқиқотни амалга ошириб, тақдимот тайёрланг.

Тахминий мавзулар:

1. Араб ва ўзбек тилида сифатлар.
2. Хитой ва ўзбек тилида ҳурмат шакли
3. Умар Хайём: оригинал ва таржима
4. Одиссея ва Алпомиш достони
5. Форс ва ўзбек мумтоз шеърлятида антик образлар
6. Ғарб ва Шарқ адабиётида аёл мақоми

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

Keys bilan ishlashga 1 ta o'quv mashg'ulo1-variant

Keys bilan ishlashga 1 ta o'quv mashg'uloti ajratilgan. Keys o'lchami unchalik katta emas .

1. Keys bilan yakka tartibda tanishish.
2. Keys bilan jamoa bo'lib ishlash:
 - 2.1. Aqliy hujum: - muammoli vaziyatni hal etish g'oyalari generatsiyasi.
 - 2.2. Jamoaning bahosi va ustuvor g'oyalarning tanlanishi.
3. O'qituvchi rezyumesi.
4. Tinglovchilarning o'quv yutuqlarini baholash

2-variant

Keys bilan ishlashga 1 ta o'quv mashg'uloti ajratilgan. Keys o'lchami unchalik katta emas.

1. Keys bilan yakka tartibda ishlash.
2. Jamoaning muammoli vaziyatni tahlil qilish va hal etish, bunday amaliy vaziyatdagi faoliyat bo'yicha tavsiyalarni ishlab chiqishga qaratilgan munozarasi.
3. O'qituvchi rezyumesi.
4. Tinglovchilarning o'quv yutuqlarini baholash

3-variant

Keys bilan ishlashga 1 ta o'quv mashg'uloti ajratilgan. Keys o'rtacha o'lchamli.

1. Keys bilan auditoriyadan tashqari vaqtda yakka tartibda ishlash.
2. Auditoriyada ishlash:
 - 2.1. Kichik guruhlarda ishlash: keys bilan yakka tartibda ishlash natijalarini muhokama qilish bo'yicha kichik guruhlardagi ishlar; jamoaning muammo yechimi bo'yicha taklif qilingan muqobil variantlarni tahlil qilishi va baholashi, ustuvor g'oyani tanlashi; muammoli vaziyatni hal etish dasturining ishlab chiqilishi.
 - 2.2. Guruh ishi taqdimoti.
 - 2.3. Muammoli vaziyat yechimi bo'yicha taklif etilgan variantlarning jamoadagi muhokamasi.
3. O'qituvchi rezyumesi.
4. Tinglovchilarning o'quv yutuqlarini baholash

VI. ГЛОССАРИЙ

Синтетизм	француз тилида кўшиш, жамлаш дегани. Импрессионизм (санъатнинг барча турларида таассурот қолдириш)нинг бир кўриниши. Адабиётдаги синтетизм ҳар хил ижодий услублардан унумли фойдаланиш, жамлаш, мазмун ва шакл жиҳатдан ноёб асар яратиш.
Менталлик	у ёки бу миллат хусусиятидан келиб чиқадиган тафаккур тарзи, оламни миллий асосларга таяниб идрок қилиш. (Чингиз Айтматов, Ўткир Ҳошимов, Муҳаммад Юсуф асарларида менталлик кучли).
Рецептив эстетика	(қабул қилиш) Эстетиканинг бир йўналиши бўлиб, матн ва китобхон орасидаги эстетик диалогдир, у ёки бу асарнинг китобхон томонидан қабул қилиниши.
Интертекст(лик)	(1967- йилда француз олимаси Юлия Крестева фанга терминни киритди) матнларнинг ўзаро алоқага киришуви. Адабий матнларнинг ўзаро алоқаси.
Паратекст (уаллик)	матн атрофидаги эпиграф, мавзу, умуман матн атрофидаги унсурлар билан боғлиқлиги.
Метатекст	асосий матн ёки бадиий китоб билан боғлиқ матнлар ва китоб (асар)лар алоқаси. Шекспирнинг “Ромео ва Жулета” асари бошқа шунга ўхшаш асарлар учун метатекст вазифасини бажара олади.
Гипертекст	биринчи марта компьютер лингвистикасида пайдо бўлган. Ҳаволалар орқали катта матнлар ёки ҳаволаларга ўтиш.
Архитекст	матнларнинг жанр жиҳатдан боғлиқлиги. Типологик ўхшашликлари ва фарқлари.

Имагология	(image тасвир) бир халқ адабиётида ўзга халқнинг имеджини яратиш. (Рус нигоҳида Навоий ижоди, Немцы глазами русских). Бахтин имогологиянинг асосларини яратиб, Чужое – своё (ўзганики – ўзимизники) назариясини яратган. “Эстетика словесного творчества” китобида очиб берилган.
Ворислик	анъаналарга содиқ қолиш (Навоий ижодида антик анъаналар, Ҳамсачилик).
Семиотика	белгилар ҳақидаги фан. Адабиётдаги семиотика бу адабиётнинг барча унсурларини майда деталларигача таҳлил қилиш, умумий ва хос томонларини аниқлаш. И.Стеблеванинг Семантика газеля Бабура” китоби семиотик таҳлил намунасидир. Асосчиси Юрий Лодман (Латвия 20- аср).
Қиёслаш типологияси	умумий хусусиятларига кўра (битта тил оиласига киришига кўра, жанрга кўра, этник хусусиятларига кўра) у ёки бу адабиёт намуналарининг қиёсланиши. Типология натижасида айрим тил ва адабиётларга хос бўлган умумий қонуниятлар шаклланади

VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Минералов Ю.И. Сравнительное литературоведение (Компаративистика). Учебник. – М.: Юрайт, 2018. - С. 387.
2. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение. Изб.тр. – М.: Наука 1979.
- 3.Аминева В.Р. Основы сравнительного и сопоставительного литературоведение.
- 4.Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы М.1979
- 5.Конрад Н.И. Запад и Восток. М.: Наука.1966
- 6.Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб.Т.Ўзбекистон.1997
7. Дима.А. Принципы сравнительного литературоведения.-М.1977
- 8 Халлиева Г XX Россия шарқшунослиги ва ўзбек мумтоз адабиёти.Т.2018

Қўшимча адабиётлар

1. Боров Ю.Б. Эстетика. Теория литературы. Энциклопедический словарь терминов. Москва,2003/
2. Пруцков Н.И. Историко-сравнительный анализ произведений художественной литературы. –Л.:Наука,1974.
3. Конрад Н.И. К вопросу о литературных связях. // Литература и театр. –М.: Наука,1978. –С. 52–53.
4. Богаткина М.Г. О формировании новой парадигмы в современной компаративистике // Международная научная конференция. –Казань, 2004. – С.302–304;
5. Котенко В.П. Компаративистика–новое направление методологии анализа научной деятельности и развития науки // Библиосфера, №3. – Новосибирск, 2007. –С.21–27;
6. Беркалиев Т.Н. Особенности компаративистики как науки и метода исследования // Библиосфера, №1. –Новосибирск, 2009. –С.10–16;

7. Бекметов Р.Ф. Литературная компаративистика как методологическая проблема // Филология и культура, №22.–М.,2010 – С.62–69.

8. Аминова В.Р. Типы диалогических отношений между национальными литературами как предмет компаративистики / Знание понимание, умение.-М.2008 №4.-С.88-93

9. Аминова В.Р. Межлитературный диалог как понятие компаративистики // Филология и культура. –Казань, 2010, №1(19). –С.71–78;

10. Топер Т.М. Перевод в система сравнительного литературоведения. - М.2000

11. Неупокоева И. Г. Проблемы взаимодействия современных литератур. – М.: РАН,1963.